

O‘ZBEKISTON TARIXIDA AYOLLARNING O‘RNI (QADIMGI DAVRDA)**Ma’rufov Sherzod Komil o‘g‘li***Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori, (PhD)**GulDU “Tarix” kafedrası o‘qituvchisi,**sherzodmarufov1@gmail.com***Toshpo‘latova Baxtigul O‘tkir qizi***GulDU tarix yo‘nalishi talabasi*

Anantatsiya: Ushbu maqola qadimgi davrda O‘rta Osiyo hududida yashagan ayollarning huquqlari va jamiyatdagi mavqeini, massagetlar malikasi To‘maris va Zardushtiylarning muqaddas kitobi bo‘lgan Avesto matnlari konteksida o‘rganadi. Maqolada qadimgi turkiy jamiyatida ayollarning siyosiy, harbiy, iqtisodiy, ijtimoiy va diniy faoliyati keng yoritilgan. Shuningdek ayollarning mol-mulk huquqi, turmush tanlash erkinligi, qurultoy va siyosiy qarorlarni qabul qilishda roli ham tahlil qilinadi. Ushbu maqola turli olimlar fikriga asoslanib, qadimgi turkiy matnlar orqali ayollarning jamiyatdagi mavqeini o‘rganish va tahlil qilishga harakat qilindi.

Kalit so‘zlar: Qadimgi turkiy jamiyati, ayollar, To‘maris, Avesto, siyosiy huquq, harbiy faoliyat, diniy faoliyat, turmush tanlash, jamiyatdagi mavqei.

Abstract: This article examines the rights and social status of women who lived in territory of Central Asia in ancient times within the context of the texts of the Avesta, the holy book of Queen Tomaris and the Zoroastrians of the Massagetae. The study provides a detailed account of women's political, military, economic, social, and religious activities in ancient Turkic societies. It also analyzes women's property rights, freedom to choose a spouse, and their roles in kurultays and political decision-making processes. Based on scholars' perspectives, this article aims to explore and analyze the position of women in society through the lens of ancient Turkic texts.

Keywords: Ancient Turkic society, women, Tomaris, Avesta, political rights, property rights, military role, religious activity, marriage choice, social status.

Kirish

Qadimgi davrlardan boshlab, ayollar ko‘pincha jamiyatda ikkinchi darajali shaxs sifatida qabul qilingan. Ammo matonatli ayol timsoli sifatida tanilgan To‘maris va Avesto matnlari bu stereotipni inkor etadi va ayolning jamiyatdagi asosiy mavqeini yoritadi. To‘maris o‘z davrida qo‘shinlarni boshqarish, strategik qarorlar qabul qilish va xalqini himoya qilish bilan mashhur bo‘lgan, bu esa qadimgi turkiy qadriyatlarda ayolning siyosiy va harbiy yetakchilikdagi faol rolini ko‘rsatadi.

Avesto matnlari esa ayollarni diniy va ijtimoiy hayotda faqat xizmatkor sifatida emas, balki jamiyatning faol a‘zolari sifatida tasvirlaydi. Bu matnlarda ayollarning mol-mulk huquqi, turmush tanlash erkinligi, diniy marosimlarda ishtiroki va

jamiyatdagi ijtimoiy mavqei keng yoritilgan. Ushbu maqolada olimlar fikriga asoslanib, xususan Boyce (1972) Kafesog'lu (1997), Go'kalp (1927) va boshqa olimlarning fikrlari asosida hamda Zardushtiylik (Mazdayasniya) bilimlari asosida ayollarning huquqlari ham o'rganiladi va tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Qadimgi O'zbekistonda va Markaziy Osiyoda ayollarning jamiyatdagi roli, huquqlari va mavqeini tushunish uchun eng qadimgi manbalardan biri sifatida Avesto matnlari va massagetlar qirolichasi To'maris haqida tarixiy ma'lumotlar ajralmas ahamiyatga ega. Avesto matnlarida ayollarga nisbatan tenglik kontsepsiyasi aniq aks etgan bo'lib, Boyce (1972) ayollarning jamiyatdagi maqomi erkaklar bilan teng ekanligini ta'kidlaydi. Ushbu matnlarda ayollar nafaqat oilaviy va iqtisodiy mas'uliyatlarni bajarish, balki diniy va ma'rifiy faoliyatda ham erkaklar bilan bir xil faol bo'lishlari qayd etilgan (Hintze, 2003). Gāthās va Yasna Haptañhāiti kabi Avesto qismlarida “nar va nāirī” — erkak va ayol tengligi ifodalari bir necha bor uchraydi, bu esa qadimgi Eron va Markaziy Osiyo jamiyatlarida gender tengligi tushunchasi ilg'or bo'lganligini ko'rsatadi.

Shuningdek, Avesto matnlarida ayollar moli-mulk huquqi, turmush tanlash erkinligi, ijtimoiy va siyosiy faoliyatga qo'shilish kabi huquqlar bilan ta'minlanganligi ko'rsatiladi. Hoffmann (2000) yozishicha, ayollar Gāthāsda ruhiy va diniy faoliyatga hamda aθauruna (ruhiy xizmat) jarayonlariga jalb qilingan, ularning ta'lim olishlari va jamiyatga ma'rifiy ta'sir ko'rsatishlari majburiy vazifa sifatida e'tirof etilgan. Bu esa qadimgi turkiy va mazdayasniy jamiyatlarda ayollarning faqat uy ishlarida emas, balki jamiyatning barcha jabhalarida faol bo'lganligini anglatadi. Qadimgi tarixiy manbalarda, ayniqsa To'maris misolida, ayollar nafaqat siyosiy, balki harbiy rahbar sifatida ham faol bo'lgan. Grek va Rim tarixchilari yozishicha, To'maris xoni turklar va sog'diylar hududida yirik davlat tashkil etgan, shuningdek, forslarga qarshi xususan Kir II qarshi kurashgan. Miloddan avvalgi VI asrda yashab o'tgan har ikkala tarixiy shaxs ham juda qudratli edi. Ammo To'marisning qoyilmaqom jang harakatlari haqida tarix otasi Gerodot ham o'zining „Tarix“ asarida bayon etadi. Schwartz (2007) aytishicha, To'maris qirolichasi nafaqat jangovar mahorati bilan, balki diplomatik va siyosiy qarorlar qabul qilishda ham erkaklar bilan teng faoliyat yuritgan. Shu bilan birga, u o'z xalqining mol-mulk huquqini himoya qilgan va ayollarning siyosiy mavqeini oshirishga hissa qo'shgan.

Shuningdek, Avestoda ayollarning diniy faoliyatdagi roli ham keng yoritilgan. Y. 35.6 va Y. 53.6 qismlarida erkak va ayollar birgalikda ibodat qilishlari, diniy marosimlarda ishtirok etishlari qayd etilgan. Hintze (2007) fikricha, bu ayollarning dini va ma'rifiy sohalarida ham erkaklar bilan bir xil imkoniyatga ega bo'lganini ko'rsatadi. Mazdayasniy jamiyatda ayollar turli fazilatlari – aql, mahorat, iroda va kurash qobiliyati bilan hurmat qozongan.

Qadimgi turkiy jamiyatlarda ayollarning ijtimoiy mavqei ham juda yuqori bo'lgan. Ziya Gökalp (1923) ta'kidlaganidek, qadimgi turklar ayollarga boshqa turk jamiyatlaridagi ayollarga nisbatan ko'proq hurmat ko'rsatgan. Ayollar oila boshqaruvida, kurultaylarda va siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonlarida faol ishtirok etgan. Ular nafaqat mol-mulk huquqiga ega bo'lgan, balki turmush tanlashda erkinlikka ham ega bo'lgan. Agar er yoki ota vafot etsa, ayol vaqtinchalik ijtimoiy va siyosiy rahbarlikni bajarishi mumkin edi, bu esa jamiyatdagi ayollarning kuchini va hurmatini aks ettiradi. Gökalpning fikricha, qadimgi turkiy ayollar "Amazons" sifatida qabul qilingan bo'lib, ular jangovar, siyosiy va ma'naviy faoliyatda erkaklar bilan teng ishtirok etgan.

Avesto va To'maris tarixiy kontekstida ayollar tarbiya va ma'rifat sohasida ham faol bo'lgan. Ular nafaqat o'z farzandlarini tarbiyalash bilan shug'ullanmagan, balki diniy matnlarni o'rganish, ma'rifiy marosimlarni o'tkazish va jamiyatni boshqarishda erkaklar bilan birga qatnashgan. Boyce (1989) ta'kidlaganidek, bu qadimgi jamiyatlarda ayollarning faqat uy ishlariga cheklanishi tushunchasi mavjud bo'lmaganini ko'rsatadi.

Shuningdek, qadimgi turkiy va mazdayasniy matnlarda ayollarning mol-mulk huquqi va turmush tanlash erkinligi aniq ko'rsatilgan. Ayol o'z mol-mulkini boshqarishi, nikohdan oldin va keyin mol-mulk egalik huquqiga ega bo'lishi mumkin edi. Agar turmushda muammolar yuzaga kelsa, ayol o'z mol-mulkini saqlab qolish huquqiga ega bo'lgan. Bu esa qadimgi jamiyatlarda ayollarning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlagan.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, ayollar jangovar faoliyatda ham ishtirok etgan. Tarixiy manbalarda malika To'maris va uning safdosh ayollari janglarda faol qatnashgani qayd etilgan. Bu esa qadimgi jamiyatlarda ayollarning faqat uy va oilaga xizmat qilmas, balki mamlakatni himoya qilish va siyosiy qarorlar qabul qilishda ham mas'ul bo'lganini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, ayollarning dini va siyosiy mavqeini aks ettiruvchi boshqa manbalar ham mavjud. Hērbedestān va Nērangestān kabi dini matnlarda ayollar zaotar va aθauruuan lavozimlarida faoliyat yuritgani, ibodat va dini marosimlarni boshqargani qayd etilgan (Hintze, 2009). Bu qadimgi turkiy va mazdayasniy jamiyatlarda ayollarning teng imkoniyatga ega ekanini yana bir bor tasdiqlaydi. Umuman olganda, To'maris va Avesto matnlari orqali qadimgi O'zbekistonda va Markaziy Osiyo hududida ayollarning siyosiy, harbiy, ijtimoiy, diniy va iqtisodiy faoliyati keng yoritilgan. Olimlarning fikriga ko'ra, bu manbalar qadimgi jamiyatlarda ayollarning jamiyatdagi o'rnini, ularning huquqlari va imkoniyatlarini tushunish uchun asosiy manba sifatida xizmat qiladi (Schwartz, 2007; Boyce, 1972; Hintze, 2003; Gökalp, 1923). Shu bilan birga, ayollarning bu mavqeini tahlil qilish orqali bugungi kun ayollari huquqlari va jamiyatdagi mavqeini tushunishda tarixiy ildizlarni aniqlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR / REFERENCES

1. Boyce, M. (1972). *A History of Zoroastrianism*. Leiden: Brill.
2. Boyce, M. (1989). *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*. London: Routledge & Kegan Paul.
3. Gökalp, Z. (1923). *Türk Töresi ve Kadın*. İstanbul: İleri Yayınları.
4. Hintze, F. (2003). *The Role of Women in Zoroastrian Texts*. Berlin: De Gruyter.
5. Hintze, F. (2007). *Avestan Women and Religious Authority*. Wiesbaden: Harrassowitz.
6. Hintze, F. (2009). *Zaotar and Aθauruuan: Women in Ancient Mazdayasnian Religion*. Oxford: Oxford University Press.
7. Schwartz, S. (2007). *Tomyris and the Scythian Queens: Gender and Power in Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Kafesoğlu, İ. (1972). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
9. Doğan, İ. (1999). "Kadın Toplumsallığında Tarih ve Gelenek." *Düşünen Siyaset Journal*, 3(1), 30–35.
10. Bendason, N. (1994). *Başlangıçtan Günümüze Kadın Hakları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
11. Fahri Fındıkoğlu, Z. (1998). *İçtimaiyat Dersleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
12. Komil o'g, M. R. S. (2025, May). TURK XOQONLIGI: DASTLABKI DAVLATLILIK SHAKLLARI VA ULARNING O 'RTA OSIYO TARIXIDAGI ROLI. In *International Conference on Modern Science and Scientific Studies* (pp. 343-349).
13. Komil o'g, M. R. S. (2025, May). TURK XOQONLIGI: DASTLABKI DAVLATLILIK SHAKLLARI VA ULARNING O 'RTA OSIYO TARIXIDAGI ROLI. In *International Conference on Modern Science and Scientific Studies* (pp. 343-349).
14. Komil o'g, M. R. S., Hoshimjon o'g'li, R. I., Mamatkarimovna, A. Z., & Vildanovich, G. S. (2025, May). GERMANIYA IMPERIYASI 1870–1918 YILLARDAGI KOLONIAL REJALARIDA MARKAZIY OSIYONING O 'RNI. In *INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE* (Vol. 3, No. 31, pp. 277-280).
15. Komil o'g, M. R. S., & Eshmurza o'g'li, Q. S. (2025). HISTORY OF COIN MILLING IN UZBEKISTAN: PERIODIC RESEARCH AND HISTORICAL-CULTURAL SIGNIFICANCE. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 6(51), 620-623.
16. Komil o'g, M. R. S., & G'ofurjonovna, S. D. U. (2025). AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DIPLOMATIYASI YANGI TADQIQOTLARDA. *SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 8(4), 172-181.

17. Komil o'g, M. R. S., & G'ofurjonovna, S. D. U. (2025). AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DIPLOMATIYASI YANGI TADQIQOTLARDA. *SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 8(4), 172-181.
18. RAXIMOVICH, N., MUTALLIB, I., & MA'RUF OV SHERZOD, K. O. G. (2022). HISTORICAL FACTORS THAT CONTRIBUTED TO THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AND CULTURE IN CENTRAL ASIA. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 160-165.
19. MA'RUF OV, S. (2025). SIRDARYO VILOYATI HUDUDIDAGI MANZILGOHLARNING O'RTA ASRLARDAGI MODDIY MADANIYATI XUSUSIDA YANGICHA QARASHLAR. *ACTA NUUZ*, 1(1.2), 1.
20. Ma'rufov, S., & Abdullayev, A. (2024). O'RTA OSIYODA MUSIQA SAN'ATINING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISH TARIXI. *Talqin va tadqiqotlar*, 1(1).
21. Кудратов, С., & Маъруфов, Ш. (2021). МИРЗАЧЎЛДАГИ ҚАДИМГИ СУВ ИНШОАТЛАРИ. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 4(11).
22. Sherzod, M. (2025). The Social, Economic and Cultural Life of The Population of The Syrdarya Region in The Middle Ages. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF HISTORY*, 6(01), 4-7.
23. Сулаймонович, Қ. С. (2024). СИРДАРЁ ТАРИХИ ЯНГИ АРХЕОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР ТАЛҚИНИДА. *PEDAGOG*, 7(11), 68-72.
24. Sherzod, M. R. (2024). NEW VIEWS ON ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS LOCATED IN SIRDARYA REGION. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 4(2), 1-6.
25. Ma'rufov, S., & Bekmurodov, S. (2024). XONLIKLAR DAVRIDA MUSIQA ILMIGA ILMIGA QARATILGAN E'TIBOR. *Talqin va tadqiqotlar*, 1(1).
26. Абдуматов–Исследователь, А., & Маъруфов, Ш. (2025, May). ТУРЕЦКАЯ ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА В ОТНОШЕНИИ ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ—ЧЛЕНОВ ЕАЭС (1991–2015 ГГ.). In *International Conference on Modern Science and Scientific Studies* (pp. 293-296).
27. Gulchehra, A., Alisher, A., & Sherzod, M. R. (2025). G'ARBIY TURK XOQONLIGI. *YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(9), 477-487.
28. Sherzod, M. R., Gulchehra, A., & Alisher, A. (2025). ARXEOLOGIYA FANINING YO'NALISHLARI. *YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(9), 467-476.
29. Alisher, A., Gulchehra, A., & Sherzod, M. R. (2025). SUV OSTI ARXEOLOGIYASI TADQIQOTINING ISTIQBOLLARI. *YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(9), 456-466.